

Nemesi tisztikarból polgári tisztikar*

A szabadságharcot leverték, de a forradalom előtti Habsburg-császárság feudális rendjét nem kelthették új életre. Az ifjú Ferenc József és régimódi tanácsadói szerették volna legalább fő büszkeségük, a hadsereg szellemét konzerválni, de a porosz és olasz háborúkban elszenvedett vereségeik után be kellett látniuk, hogy ez lehetetlen, alkalmazkodni kell az új idők követelményeihez. Sok nehézséget, vaskalaposságot és a krónikus pénzhiányt leküzdve, az 1860-as évek során sikerült megtervezni, elfogadtatni és nagyjából végrehajtani a szükséges reformokat, az általános hadkötelezettség bevezetésével, a feudális ezredtulajdonosi rendszer megszüntetésével, a tisztí iskola elvégzésének kötelezővé tételével, olyan tisztí fizetési, ellátási és nyugdíjrendszerrel, amely a vagyontalan tisztí számára is biztosított egy szerény létminimumot. (A vagyonos arisztokrata családok fiait viszont éppen nem vonzotta a tisztí iskolák drillje, köztiségei, spártai életmódja.)

A régi tisztikar nemesi jellegű volt, ami nem azt jelenti, hogy tisztí csak nemesember lehetett volna, de amint a középkorban nemes és vitéz fogalma elválaszthatatlan volt, a tisztí még s a 19. század első felében is a nemesi privilégiumokhoz hasonló előjogok sorával rendelkezett, egyben elvárták tőle, hogy nemesember módjára viselkedjen életmódját, társadalmi, családi kapcsolatait tekintve is és ha nem rendelkezik nemesi címmel, annak megszerzésére, kiérdemlésére törekedjen. A tisztíek többsége ténylegesen nemes volt, minél magasabb rendfokozatot vizsgálunk, annál inkább. A tisztíeknek jelentősen megkönnyítették — más társadalmi csoportokhoz képest —, hogy nemesi címet nyerhessenek, nemescsaládot alapítsanak. Az idős tisztí 30 évi kifogástalan szolgálat után nemességet kérhetett és kapott. Igaz, csak akkor, ha szolgálatát „karddal kezében és az ellenség arcvonala előtt” is teljesítette, tehát szakszolgálatosokra, katonai tisztviselőkre e kedvezmény akkor sem vonatkozott, ha magas rangot értek el. A kiegyezés után is megmaradt a nemesség elnyerésének ez az útja, sőt később 40 évi szolgálat után az a tisztí is kérhette, aki nem került fegyveres harcba az ellenséggel: megszűnt viszont a bizonyos érdemrendekért automatikusan kérhető nemesség, ami már kizárólag a Mária Terézia-rendért járt — e rend lovagjainak száma pedig a hosszú békekorszak végére nagyon megfogyatkozott.

A neves osztrák hadtörténész, Antonio Schmidt-Brentano szerint a nemesek aránya a tábornoki karban a következőképpen alakult:¹

* A Tisztikar és középosztály. Ferenc József magyar tisztjei. c. terjedelmesebb tanulmány 5. fejezete.

¹ *Antonio Schmidt-Brentano: Die Armee in Österreich. Militär, Staat und Gesellschaft 1848–1867. Boppard/Rhein 1975. 451–452.*

	1848	1859	1870	1880	1914
uralkodóház	18	12	11	12	9
herceg	12	11	5	7	–
gróf	56	42	22	17	11
1750 előtt nemes	54	67	28	36	27
„új” nemes	100	129	90	130	208
polgár	12	18	9	19	84
összesen	252	279	167	221	339

A napóleoni háborúk utáni nemzedékben elég csekély a magyar tisztok aránya, utóbbiaknak viszont nem kevesebb, mint háromnegyede nemes. (Az 1848 előtti tisztikar összetételére csak újabban, Bona Gábor és Zachar József munkái révén rendelkezünk konkrét, számszerű adatokkal.) Ismeretes, hogy már Mária Terézia milyen erőfeszítéseket tett a magyar nemesifjak megnyerésére, elsősorban a magyar nemesi testőrség felállításával. Mária Terézia és II. József háborúiban, majd a napóleoni háborúkban a hadvezetés nagyrészt arisztokratákból állt s ezek között volt jónéhány magyar tábornok is. Sajátos módon éppen 1849–1866 között, mikor legkevesebb a magyar tiszt, nem egy magyar nemes tábornok került igen magas beosztásba (Gyulai Ferenc gróf, Melczér András, Benedek Lajos, Nagy László báró, Pálffy Móric gróf). Sőt az arisztokrata családok egy része mintha kötelességének érezte volna, hogy a szabadságharc idején s a következő években is egy-egy fiát tiszti pályára küldje. Ennek ellenére először 1849, majd 1859 után, két hullámban és más-más okból, csökkent a magyar főnemesi családok képvisellete a hadseregben.

Az 1849 után megmaradt kevés magyar tiszt mintegy kétharmada nemesember, arányuk magasabb a tisztikar átlagánál. Már az ötvenes, de különösen a hatvanas években kezdetét vette a német arisztokrácia elfordulása a hadseregtől, elapadt az addig igen jelentős „birodalmi” német tiszti utánpótlás s velük a Habsburg-hadseregbe addig oly jellemző vallón, ír és más nyugati ritterek beáramlása, eltávozott az olasz tisztok nagy része. Másrészt a háborús előléptetések 1848–1866 között alkalmat adtak arra, hogy sok közrendű — főleg németek, horvátok és szerbek — kapjon tiszti rangot, olyanok, akik különben megrekedtek volna az altiszti vagy kadét rendfokozatokban. Így a nemesség számarányának csökkenése nemcsak követte, meg is előzte az 1866 előtti lassú reformokat.

A „polgárfiak” (a tiszti nyilvántartás korabeli általánosító fogalma — kétkezi dolgozó fia mindenesetre kevés volt köztük) előretörése feszültséget okozott a tisztikarban, különösen ezekben az ötvenes–hatvanas években. Egyrészt az ifjú császár által favorizált régimódi, művelt és sokoldalú, de a katonai hivatást úri passzióként művelő arisztokraták, régi katonadinasztiák sarjai, másrészt a magukat fölverekező német, cseh polgárfiak, magyar kurtanemesek, otthon szinte paraszti sorban élő délszláv granicsárok között, kiknek mindenük a hadi mesterség, de látókörük nem terjed túl rajta s erre büszkék is.

Ezek az ellentétek, torzszalkodások *kifelé* nemigen jelentek meg; a forradalmakat leverő tisztikar a társadalmi bojkottot gögös elzárkózással viszonzta, nemzetekfe-

lettségét hangoztatva, ha valamikor, leginkább ekkor tekintette magát egyetlen nagy családnak. A protekcionizmus, rokonok, barátok és „jó házból való” fiaik támogatása ebben a légkörben természetes, származás és megbízhatóság fontosabb, mint a képzettség szintje. Ekkor alakul ki a tisztí tegeződés (tévesen arisztokratikusnak hitt) szokása, sajátos íratlan szabályaival.

Ha meg nem is szüntette, de gyorsan mérsékelte ezt a feszültséget a vereségek hatására Ferenc József személyiségében bekövetkezett fordulat. Kudarcaiból tanulva szíve ellenére peches hadúrból naphosszat az íróasztal fölött görnyedő, költségvetéseket és minősítéseket silabizáló koronás bürokrata lett, s megkövetelte tisztjeitől, hogy törvénytisztelő, alkalmazkodó polgárai legyenek polgárosuló birodalmának, követve és elősegítve modernizációját, amelytől ő maga legbelül mindvégig idegen maradt.

A dualizmus korában a Monarchia tisztikara nemesi jellegét feladva polgárosul. Ez nem csak abban nyilvánul meg, hogy többségbe kerülnek a polgári származásúak, hanem mindenekelőtt a követelmények, a tisztí ideál megváltozásában. 1848 előtt sem várták el egy katonatisztól, hogy nemesember legyen, de azt igen, hogy a polgárságból vagy alacsonyabb sorból jött tiszt erre törekedjen; legalább azzal, hogy nemesember módjára viselkedik, s ennek elismeréseképpen a közrendű katonatisztet is úgy kezelte uralkodó és társadalom, *mintha* nemes lenne. Udvarképes volt, az előkelő társaság tagja, bíróság elé csak olyan súlyos esetben állíthatták, mely egyben rangja elvesztésével járt, s ennek megfelelő társadalmi magatartást, életmódot kívántak tőle. A Königrätzet követő reformok után ellenkezőleg, a nemes, sőt arisztokrata tisztektől követelték meg, hogy közrendű tiszttársaikat magukkal egyenlőnek tekintsék a polgári egyenlőség szellemében.

A nemesi jelleg megszűnése többek között azzal járt, hogy az addig tisztnek nem számító katonai tisztviselőket, orvosokat, állatorvosokat, sőt lelkészeket kvázi tisztí rangra emelték, a felemás helyzetű tüzér-tisztikar pedig valóban egyenlővé vált a lovas és gyalogos tisztekkel. Ez nagyban hozzájárult a tisztikar polgárosodásához, hiszen a mérnöki és tüzérakadémián már 1848 előtt is többségben voltak a polgári származásúak, katonafiúk vagy a nagy- és középpolgárság gyermekei. A tisztviselők, orvosok teljesen egyenlők nem lettek, sőt finom distinkciók választották el őket a fegyveres szolgálatot teljesítőktől, de a társadalom szemében a tisztikarhoz számítottak.

Megszűnt az előkelő ifjak előnye a kinevezéseknél és előléptetéseknél. Ez együtt járt az ezredtulajdonosi cím formálissá válásával. Ferenc József éppen általa valószínűsítette meg az egyenlőséget, hogy a maga kezébe vette a tiszték kinevezését, s tette ezt egy olyan centralizált-bürokratikus szisztéma segítségével, melyben kivételre alig nyílt mód. A nemesi privilégiumok megszüntetésének másik eszköze a tisztképzés új rendszere; tisztí rangot csak az kaphatott, aki tisztí iskolát végzett. Ez utóbbi alól az 1870-es években még tehettek kivételt, azután már nem. Az arisztokrata ifjú nem lehetett többé „ezredkadét”, aki gyors tisztí kinevezéséig is nemesemberhez méltóan, saját lakásában és szolgálíval élhetett és mulathatott szolgálton kívül. A kötelező tisztí iskola nem csak a jobb képzést biztosította, de az egyenlő elbánást is a nemes vagy egyszzerű „katonafiú” kadéttal szemben.

Az egyenlő elbánás, a közös hálóterem, spártai életmód, (1868-ig testi fenyítés, azontúl csak szekatúra), állandó ellenőrzés kevés ifjú arisztokratának felelt meg. Nem csoda, ha az akadémiát az 1850–1870-es években nem egy olyan előkelő fiú is ott hagyta, aki, bár meg akart maradni a katonai pályán, inkább vállalta a szabadabb élet kedvéért, hogy mint „ezredkadét” esetleg 1–2 évvel később kapjon tiszti rangot.

A kiegyezés utáni években, 1867–1874 között évi átlagban 8–9 magyar ifjú kezdte meg tanulmányait a Wiener Neustadt-i akadémián, az ott tanulók mintegy 9%-a. Közülük is évente egy vagy kettő elhagyta az akadémiát, de azok mellett, akik örökre búcsút mondtak a seregnek, ugyanannyi volt, aki beállt egy ezredbe kadétnak, ott tiszti rangot nyert s mint ilyen még 10–15 évig, esetleg tovább is szolgált. Az ily módon távozók többsége nemes, egy része arisztokrata s bizonyára így volt más tiszti iskolákon is. Hogy miért, megtudhatjuk Ernst Wurmbbrand memoárjából, aki 1853-ban nem önként távozott ugyan Wiener Neustadtból, hanem kidobták és besorozták közkatonának, de hála rátermettségének és grófi címének, hamar ezredkadét, majd tiszt lett.

Míg az akadémián minden percét mások osztották be, s még csizmáját is maga tisztította, ezredkadétként este hatkor véget ért a szolgálat és kezdődött a magánélet a takarodóig, hétköznap 9-kor, vasárnap 10-kor, hogy színházba lehessen menni. A kimenőt nem csak pihenésre használhatták, azzal találkoztak, akivel akartak, rokonnal, barátnővel és szolgálával, aki holmijukat tisztította, rendben tartotta, ami kellett és amire tellett, azt napközben megvásárolta, levelezését cenzúramentesen bonyolította. Társaságba lehetett járni, sőt Wurmbbrand ezredében legalább farsangkor kötelező volt a bálók szorgalmas frekventálása.

„Az ezredes ott volt minden bálon, mikor megérkeztünk, tetőtől talpig végigmustrált, megparancsolta, kinek melyik dámával kell táncolni. Ha valamelyikünk rosszul táncolt vagy nem a zene ütemére, a táncolók közé pattant, feltartóztatta a párt és leteremtette a kadétot az egész közönség előtt.”²

Az ezredkadét csak annyiban volt hátrányban az akadémikussal szemben, hogy míg utóbbit az eredményes vizsga után automatikusan hadnaggyá avatták Ferenc József születésnapján (augusztus 18.), az ezredkadét kívárhatta vagy megvásárolhatta az üresedést. Königgrätz után már erre sem volt gondja, csakhogy az 1870-es évek végén, ahogy enyhült a tisztthiány, bezárultak a kiskapuk; tiszt az lehetett, aki tiszti iskolát végzett, sőt ha vezérkari, szakszolgálati tiszt vagy törzstiszt (őrnagy) akart lenni, újabb 1-2 éves iskolára mehetett — anélkül megragadt a századosi rendfokozatban.

A tisztképzés terén tehát évtizedes kifutás kellett az 1860-as évek vége reformjainak, az 1870-es évek végétől azonban a Ferenc József-i bürokrácia már csaknem oly mértékben szabályozta és ellenőrizte a tiszt életét, mint kadét vagy kisiskolás korában — s ezt az arisztokrata, jobb módú nemesi család sarja nehezen viselte el. Az akadémiára vagy kadétiskolába való felvételnél előnyt jelentett még a nemeslél, de számos példa bizonyítja, hogy a lustának, az alkalmatlannak ha arisztokrata volt sem kegyelmeztek a rengeteg vizsgán, s ha mégis hadnaggyá avatták, a bü-

2 Ernst Wurmbbrand: Ein Leben für Alt-Österreich. Wien 1988. 89. (1853–1854-ben vagyunk.)

rokratikus rendszer, melyben a minősítéshez tucatnyi felettes adta írásban véleményét, a továbbképzések, végül a rettegett törzstiszti tanfolyam akkor is megakadályozta, hogy a gyenge képzettségű tiszt hadnagynál, legfeljebb századosnál többre vigye. (Csak két példa: Odescalchi Loránt herceg, főhadnagy 1900-ban megbukott az élelmezési tiszti tanfolyam vizsgáján, ezért tartalék-állományba helyezték. Festetics Pál gróf már a kadétiskolában megbukott 1878-ban, még tiszthelyettesnek sem nevezték ki.) Akár a jó papnak, a tisztnek is „holtig tanulni” kellett, a csapattiszt sem úszhatta meg 5–6 évnél tovább, hogy valami tanfolyamra, iskolára ne küldjék, ahol idegenek vizsgáztatták szigorúan s ha nem felelt meg, idő előtt nyugdíjazták. Ennyiben a tisztképzés rendszere felette állt a civil főiskolának, melynek diplomája akkor sem vesztette érvényét, ha tulajdonosa 40–50 év alatt sem tanult újat, nem sajátította el a tudomány és technika új vívmányait.

Ez az iskolás-bürokratikus rendszer hozzájárult ahhoz, hogy a nemesség aránya csökkent a tisztikarban s az arisztokráciáé még inkább. Annál inkább, mert az 1860-as és 1870-es évek hivatalos szándékai szerint a tiszti iskolákon főleg tisztek fiai tanultak („Soldatensohn”), ezeket tekintették származásuk, neveltetésük és nagy részük szegénysége miatt a tiszti utánpótlás legbiztosabb bázisának.³ Ennek megfelelően a Königrätz utáni évtizedben kadétiskolából, 1876-tól katonai főreálból lehetett a Wiener Neustadt-i akadémiaára jutni, ahol ezért a tiszti fiúk (és velük kisebb számban az altisztek, rokkant katonák fiai, árvái) egészen 1903-ig többségben voltak, akkortól kerültek lassan kisebbségbe. A birtokos nemesség nagy többsége addigra elfordult a katonai pályától, a nagybirtokos arisztokrácia még inkább. Igaz, néhány arisztokrata család a dualista korszak végéig kitarzott a hadsereg mellett: a századforduló körüli években a Wiener Neustadt-i hallgatók 4–5%-a még arisztokrata, a világháborút megelőző évtizedben 3,5%.⁴ A többi katonaiskola persze nem éri el ezt az arányt sem; az akadémiai szintű lovastiszt-képzés ott és a Ludovikán folyt.

Sokkal feltűnőbb — és fontosabb — az arisztokrácia arányvesztése a tábornoki és ezredesi karban. 1860–1861-ben az aktív tábornokok 38,6%-a arisztokrata, a legmagasabb rangúaknak (marsall, tábornoszernagy, lovassági tábornok) közel 95%-a. Legtöbbjük német; magyart mindössze hetet találunk az arisztokrata tábornokok között, azok 8%-át. Nagy változás Mária Terézia vagy akár Ferenc császár idejéhez képest! Az igazi nagy családokat már csak 4 magyar tábornok képviseli: Pálffy Móricz altábornagy, Festetics Tasziló, Jósika János és Zichy Béla vezérőrnagyok. Az ezredesek 28%-a arisztokrata, köztük egyetlen magyar maradt: Hunyady Kálmán gróf (akkor egy huszárezred parancsnoka), illetve még két „vallon” katonabárá a Piret de Bihain családból, akik a szabadságharc előtti években szereztek indigenátust.⁵

3 A tiszti iskolák rendszerének átszervezésére magyarul l. *Deák István*: Volt egyszer egy tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztszjeinek társadalmi és politikai története 1848–1918. Bp. 1993. 3. fejezetét (104–123.), németül: Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Hrsg. von Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch. V. Die bewaffnete Macht. Wien 1987. 494–524. stb.

4 A Wiener Neustadt-i akadémián végzetek körének évenkénti összeállítása (a *Svoboda* kéziratos folytatása) alapján, Kriegsarchiv (= KA) Wien. (*Johann Svoboda*: Die Theresianische Militär-Akademie in Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge. Wien 1894.)

5 Az 1860–1861-es katonai schematismus alapján számítva. (Militär-Schematismus des Österreichischen Kaiserthumes für 1860–1861. Wien 1861.)

1866-ban a tábornokok 60%-a arisztokrata (nagyrészt a Grünne-éra eredménye), a legmagasabb rangúaknak 87,5%-a. Magyar arisztokrata viszont már csak 4 maradt a tábornokok között. (Pálffy, Festetics, Jósika a fentiek közül és Gaál Lajos báró vezérőrnagy.) Ami azt jelenti, hogy a magyar tábornokok szűk körében alacsonyabb az arisztokraták aránya ekkor, mint a tábornoki kar átlagában! Annál szignifikánsabb a magyar arisztokrácia kiszorulása a tábornoki karból, mert vagyoni és társadalmi tekintetben uralkodó helyzetét nagyrészt megőrizte és többsége a császári ház híve maradt. Hiszen a török kiűzése után megújult magyarországi arisztokrácia nagy része katonai érdemekért kapta bárói vagy grófi címét és birtokát, sok tábornokot, ezredes adott a császári hadseregnek. Így a magyar arisztokrácia távolmaradása a tábornoki kartól Magyarországon a hadsereg (és nem az arisztokrácia) presztízsvesztését súlyosbította. Az ezredeseknek már csak egynegyede arisztokrata, köztük csupán 3-4 magyar (Hunyady, Babarczy Imre báró, Szápáry László gróf és ha ide számítjuk, a horvát származású Vlasits Ferenc báró).⁶

1871-ben, pár évvel a reform után, hasonló még a helyzet: a tábornokoknak változatlanul 60%-a arisztokrata, a legmagasabb rangúaknak 95%-a. A magyar arisztokraták száma formálisan tízre nőtt ugyan, de itt óvást kell tennünk: Ne higgy (mindig) a statisztikának! Ebben a tízben ugyanis benne van a reformkorban indigenátust nyert vallon katonabáró család (Piret de Bihain) két tagja, a jogilag magyar Edelsheim, aki előbb lett tábornokká és csak azután magyarrá, továbbá a magyar katonacsaládból származó Benkó Antal altábornagy, hadosztályparancsnok, kinek családja 1848-ban kapott *osztrák* báróságot s magyarországi birtoka vagy egyéb kötődése nem volt. A valódi magyar arisztokráciához csak hatan tartoztak: Haller Ferenc, Festetics Tasziló, Babarczy Imre, Szápáry László, Pejacsevics Miklós és Vlasits Ferenc — ebből is az utóbbi kettő inkább horvát. 1848 után megnő azoknak a horvát katonabáróknak a száma a tábornoki karban, akiket nem számítanék a magyar arisztokráciához: Maroičić, Rodich, Philippović, Mamula, Sokčević, Jellačić. Az 1870-es évek végéig ez az arány alig változik: 3 új magyar arisztokrata tábornokot nevez ki Ferenc József, ezek reprezentatív funkciót töltenek be — Andrassy Gyulának külügyminiszteri presztízst támogatja alá a berlini konferencia évében elnyert altábornagyi rangja, gróf Hunyady Kálmán főceremóniamester, gróf Török Miklós testőr-tábornok. A magyar testőrség, mely alapítása után sokáig a magyar nemes tisztek képzésének egyik alapja, a kiegyezés után már inkább a csapatszolgálatból kikopott, többnyire nemes tisztek előkelő pihenőpályája.

1871-ben az ezredeseknek csak 15,8%-a arisztokrata, magyar arisztokrata kettő van köztük, 1%-nál kevesebb. (A fenti Török és Kálnoky Sándor, egy ulánus-ezred parancsnoka.) A vereségekkel és reformokkal kapcsolatos nyugdíjazások után a nyugdíjas tábornokok között jóval több (mintegy 15) a magyar arisztokrata, mint az aktívak között, nem egy nagy katonacsalád maradéka: Gyulai, Jósika, Pálffy, Pongrácz, Zichy...

6 Az 1866-os katonai schematismus alapján számítva. (Militär-Schematismus des Österreichischen Kaiserthumes für 1866. Wien 1866.)

Ha a magyar arisztokrácia aránya ilyen alacsony a tábornoki karban, az osztrák előkelő családoké sem magas. A legfőbb rangok egy része az uralkodócsaládnak volt fenntartva, sok az új vagy 1-2 ősrre visszatekintő katonabáró, illetve a régi birodalmi német, vallon, ír, olasz, szláv katonadinasztiák sarja. Königgrätz után tehát nemcsak a polgárosodás általános folyamata változtatta meg a tisztikar összetételét, hanem a birodalmi német, olasz és nyugat-európai származású tábornokok számának hirtelen csökkenése.

Az új képzési, előléptetési rendszer mellett ez is hozzájárult ahhoz, hogy, mint Preradovich kimutatta, a tábornoki kar gyorsabban polgárosodott a diplomáciai és miniszteriális vezetőrétegnél. Míg a két utóbbiban 1850-ben és 1890-ben egyformán 2/3–1/3 a nemesek és polgárok aránya, a magas rangú tábornokok között a nemeséget nem nyertek aránya az 1850. évi 1/9-ről 1890-re 1/3-ra nőtt, tehát elérte azokét. 1918-ban már a vezető tábornokok 2/3-a „polgár”, míg a miniszteriális főtisztviselők karában tartja a nemesség 2/3-os többségét, a diplomáciai kar éppenséggel ellentétes irányban mozog: a „polgárok” 7%-ig szorulnak vissza.⁷ Ehhez hozzátehetjük, hogy a követek, katonai attasék között nagyobb a magyar arisztokraták posztvállalása, mint a tábornoki karban. Született arisztokrata Preradovich szerint már 1878-ban is csak a tábornagyok 1/3-a, 1918-ban csupán 6–7%-a. Ezt a jelenséget a kortársak is érzékelték: felháborította őket, hogy az osztrák főnemesség elhagyja a hadsereget, s ahogy lenni szokott, ez az averzió nem azoknak az arisztokratáknak volt kellemetlen, akik távol tartották magukat a hadseregtől, hanem azoknak, akik ott jelen voltak.

1889-ben, két évtizeddel a reformok után az aktív tábornokok 42%-a arisztokrata még, igaz, köztük nem egy katonabáró, ifjúságuk számos háborújának kitüntetettjei. Ha rang szerint szétválasztjuk a tábornoki kart, markánsabb képet kapunk. A tábornoszernagyok és velük egyenrangú lovassági tábornokok 100%-a arisztokrata, az altábornagyok pontosan 50%-a, a vezérőrnagyok 24%-a. Ami éppúgy jelzi, hogy a „fiatalabb” tábornokok generációjában mind kevesebb az arisztokrata, mint azt, hogy egy részük majd a magasabb ranghoz kap bárói címet. Magyar arisztokrata 9 van köztük, vagyis az arisztokrata tábornokok 8,2%-a, tehát szinte visszaállt az 1860. évi állapot. Igaz, csak hármójuk valóban aktív tábornok s ezek katonabárók: Fejérváry. Szveteney Antal, a nagyszebeni hadtest parancsnokának bárósága alig pár esztendő, Sztankovics Károly, az osztrák Landwehr tábornoka. A többinek rangja dekoratív: Kálnoky külügyminiszter fiatalon hagyta el a katonai pályát a diplomáciaiért, elődje, Andrássy Gyula, „tartós szabadságon” altábornagy; a testőr-tábornokok, Földváry István és Pálffy András, továbbá Hunyady főceremóniamester és Nyáry Adolf, József főherceg főudvarmestere. A valóságos hadvezetésből tehát már ekkor kimaradt a magyar történelmi arisztokrácia.

A 16 huszárezred parancsnokai között nincs magyar arisztokrata — osztrák is csak kettő.

⁷ *Nikolaus v. Preradovich: Die Führungsschichten in Österreich und Preußen (1804–1918). Wiesbaden 1955.*

Részletes kimutatást a tisztikar származási összetételéről senki sem készített 1897 előtt, ez nyilván ellentétes lett volna a tisztikar egységéről vallott felfogással. A *Militärische Zeitschrift* szerkesztője, Kandelsdorfer százados ekkor jelentette meg elemzését a nemesség arányáról az 1897-es katonatiszti címtár alapján.⁸ E szerint az aktív tábornokok között 63 az arisztokraták száma, vagyis 23,8%. (Ezek nemzeti megoszlásával nem foglalkozik.)

Az egész k.u.k. tisztikarban 791 arisztokratát számolt össze (5%). Ezeknek többsége, 421 a lovasságnál szolgált (23%). Az arisztokrata tiszték tömörülése a lovasságnál még feltűnőbb, ha csak a grófokat és hercegeket vesszük számításba (miután a bárók jelentős része „katonabáró”). Ezek a főrendek 296 tisztet adnak, akik közül 181 lovastiszt. A legtöbb arisztokrata a lovasság után a következő fegyvernemekben található:

gyalogság	124 (1,5%)
vadászok	58 (5,8%)
vezérkar	25 (7,4%)
tüzérség	55 (2,6%)

Kiszámoltam a magyarok arányát a Kandelsdorfer által kimutatott arisztokraták között. A legmagasabb rangú 24 tábornagyból 19 arisztokrata (illetve a császári ház tagja), közülük 4 magyar, ami nem lenne kevés, de csak Fejérváry aktív a haderőben. (Hunyady, Kálnoky, Pálffy András 1889. évi beosztásában.) A 23 arisztokrata altábornagy közül már csak kettő magyar: Földváry, a magyar testőrség parancsnoka és Sztankovics Károly báró, aki a családi hagyományhoz illően magyar nemes és honos léte egy osztrák Landwehr-hadosztály parancsnoka. Végül a 21 arisztokrata vezérőrnagy közül egyedül Esterházy Alajos herceg magyar, aki a régi idők utolsó maradványai közé illik. Bécsben született angol anyától, mindenféle iskola, kadétszolgálat nélkül lett dragonyos hadnagy s mindössze 8 évet szolgált a lovasságnál — igaz, hogy részt vett a kor háborúiban, sőt a boszniai hadjáratra még önként jelentkezett. 1884-ben londoni katonai attasé lett, ahol 24 évet töltött folytonosan előlépve s mint lovassági tábornok tért haza Bécsbe a magyar testőrség parancsnokának.

1913-ban a tábornoki karban 59 arisztokrata található (16,1%). Közülük 7 magyar: a csekély növekedést a honvédség katonabárói adják, a régi nagy családokat Apor Sámuel, Lónyay Albert, Pallavicini Antal képviseli. Apor egy lovasdandár parancsnoka, a többi testőr-tábornok. Elmondhatjuk tehát, hogy a törzsökös magyar arisztokrácia a kiegyezés után mind kisebb szerepet játszik a hadsereg vezetésében. Sok a magyar arisztokrata huszártiszt: de ezeknek többsége, mint láttuk, hagyományból szolgál legfeljebb 10–15 évig, hogy aztán birtokára vonuljon. A 16 huszárezred közül egynek a parancsnoka magyar báró (Ambrus László), egy másiknak az arisztokráciához közel álló Berzeviczy Béla.

⁸ Karl Kandelsdorfer: Der Adel im k.u.k. Officierscorps. *Militärische Zeitschrift* 38(1897) 3. sz. 248–269.

A vezérkarban, közös hadügyminisztériumban ülő esetleg fiatalabb, de fontos beosztású tisztek között alig találunk magyar arisztokrata nevet — még a reprezentatív testvérségekben is inkább köznemeseket. A vezérkari akadémia hallgatói között az 1850-es években egy magyar arisztokratát találunk (Pálffy), aki 2 évvel sikeres végzése után nyugdíjba, majd külföldre ment. Az 1860-as években már hatot: kettőt a hagyományos katonáskodó arisztokráciából (Festetics, Mecsery: mindkettő elszolgál a tábornoki rangig), két friss katonabáró (Földváry, Sztankovics) ugyancsak magas rangot ért el. Egy magyarosodó horvát (Khuen), egy pedig, mint neve jól mutatja, anyai ágon magyar: Weigelsperg Géza báró, ki is lépett, amint végzett. Az 1870-es években már csak kettő (Mecsery, Hoyos gróf), az 80-as években, mikor ott már honvédtiszteket is képeznek 4 (báró Nagy, Fischer, Taxis és gróf Leiningen Ármin honvéd százados, az aradi vértanú fia), az 1890-es években 3 (Mikes Kelemen gróf, Csáky Adorján gróf, egy Szveteney báró), ami arra mutat, hogy szemben a mind számosabb köznemesi és polgári származású magyar hallgatóval, az évi átlag 1%-át sem érik el, s ezeket az arisztokrata tiszteket is főleg néhány család szűk köre adja s nagyrészt huszárok. Az alig 1% még az 1897-ben a vezérkari tisztek 7,4%-át adó arisztokraták megfogyott számának is csekély hányada.⁹

A századforduló után a hadseregben maradt magyar arisztokraták még inkább a huszárezredekben tömörülnek, mint korábban — tudatosan és elismerten, hiszen a nem kevésbé fényes dragonos- és ulánusezredek előkelőségét az osztrák, illetve lengyel arisztokrácia reprezentálja. Sőt ezek már nem egy huszárezredben is többen vannak a magyar arisztokratáknál.

1861-ben egy-egy huszárezrednek 7–14 arisztokrata tisztje volt, a tiszt létszám mintegy 15–30%-a, a köznemesekkel együtt közel 60%-a. Hogy az arisztokraták között hány magyar volt, nem egyszerű megadni, hiszen a hadsereggel kapcsolatban álló arisztokrata családok a többiekénél is inkább „szupranacionálisak”, ha a név német vagy francia, lehet a családfán több magyar is; fordítva még inkább. A horvát arisztokratát otthon inkább magyarnak tekintik, Budán horvátnak, Bécsben mindkettőnek. A huszárezredekben szolgáló Rajna-vidéki arisztokraták is tudnak valamit magyarul s gyakran veszik nőül magyar ezredtársuk hűgát, rokonát. A statisztikai évkönyvek tanúsága szerint a huszártisztek túlnyomó többsége beszélt magyarul.

Az 1. huszárezrednek a bécsi *Kriegsarchiv*ban őrzött 1848–1868-as törzskönyve szerint ezekben az években 93 tisztje volt, közülük 13 arisztokrata: 4 magyar, 8 német, 1 vallon. A többi 44 nemes közül 19 magyar. (A 46 közrendű közül 15 — utóbbiak egy része 1849 végén közhuszárnak besorozott honvéd.) Tehát már az 1860-as években a huszártisztkar fele vagy közel fele polgári származású. (Vagyis túlzás, amit a népszerű huszár-elbeszélések szerzője a kiegyezés utáni évek 2-es [Hannover] huszárezredéről ír: „kapitánya a híres Ruzicska, az egyedüli polgári származású tiszt az egész ezredben.”¹⁰ A Hannover-huszártisztek kereken fele már az 1860-as évek elején polgári származású volt.)

9 Die k. und k. Kriegsschule 1852–1902. c. kiadvány (Wien 1903.) alapján.

10 *Diplomata*: A Hannover-huszárok. (3. kiadás) Bp. é. n. 19.

Mit jelent ez a „polgári” származás, megtudhatjuk az 1-es „császárhuszárok” hivatkozott törzskönyvből. Nagy részük honorácior értelmiségi, szegény német, cseh diák, aki önként állt huszárnak s jó pár évig altiszt, kadét volt, vagy magyar (horvát, szlovák, szepességi német) diák, tanító honvédtiszt, akit 1849 végén besoroztak. A többi: horvát „Grenzsohn”, továbbá néhány olyan német munkásfiú (kovács, nyerges), kinek szakmája kívánatos a lovasságnál, s évtizedes altiszti szolgálat után tiszté avanszállhatott valamelyik háborúban. Van még kolozsvári kereskedősegéd és asztalossegéd, kecskeméti parasztfiú, aki 1865-ben önként jelentkezik, ezredkadét lesz s szerencséjére egy éven belül jön egy háború, melyben hadnagy lehet; de a születési helyek is arra mutatnak, hogy parasztszármazású tiszt már ekkor jóval kevesebb volt, mint hinnénk.

A különböző akadémiákon, sőt kadétiskolákon, az új katonai középiskolákban a fogyó számú nemesség mellett a közrendű katonatisztek (sőt altisztek, foglárók és szolgák) fiait az 1860-as, 1870-es években még inkább preferálják, mint később, a tisztí fiúk egy része már fiatalon nemességet kap — miután 30 év szolgálat után apja ezt kérheti s gyakran kéri is, ha fia tiszt vagy kadét — nálunk és Ausztriában csak örökletes nemesség volt, sőt unokaöcsök vagy házasságon kívül született fiúk örökbefogadására s ily módon nemesítésére is nyílt lehetőség.

A reform utáni helyzetet bemutathatjuk az 1871-es schematismus alapján. Ebből is azt látjuk, hogy a tisztikar polgárosodása még az exkluzív huszártiszti karban is gyorsan haladt előre; a több, mint 500 aktív huszártisztnak pontosan a fele „polgári” származású. A változás oka amellet, hogy a 60-as évek háborúi utoljára tették lehetővé az altisztek, kadétek gyors előlépését hadnaggyá, s változott a tisztí iskolák összetétele is, a nemesség s különösen a magyar arisztokrácia visszavonulása a forradalmi korszak után. 1871-ben a huszártisztek csupán 15%-a arisztokrata, de csak 3,7%-a magyar arisztokrata, ideszámítva a magyar eredetű katonabárókat és a Pejacevics grófokat is. Egy átlagos huszárezredre alig 6 arisztokrata tiszt jut, közülük csak 1-2 magyar; három ezredben nincs magyar arisztokrata. A köznemesek és lovagok változatlanul a huszártisztek egyharmadát teszik, ebből 24% magyar és 10% német, horvát, vallon, lengyel, stb. A mellékelt tábla mutatja az egyes ezredek közti jelentős eltéréseket.¹¹ Pontosán az ezredek felében kisebbségbe kerültek a nemességüket igazolni tudó tiszték.

Lehetséges, hogy néhány fiatal tiszt csak később tudta igazolni nemességét, sőt 1-2 ismert esetben a korszellem hatására nem érezte ennek szükségét. Ez azonban, magam és forrásaim elképzelhető néhány tévedésével együtt az arányokon lényegesen nem változtathat — hiszen ha egypáran elhanyagolták nemességüket, biztosan voltak ugyanannyian, akik rokonság, kihalt családdal való névhasznosság segítségével vitatható nemesi származást vallottak magukénak. Tény, hogy 1861 és 1871 kö-

11 Más adatok felhasználásával a katonai schematismusok alapján. (Az egész fejezet megírásához, az adatok ellenőrzéséhez nagy segítséget nyújtottak az olyan kézikönyvek, mint a Királyi könyvek második kötete (A királyi könyvek. Az I. Ferenc József és IV. Károly által 1867-től 1918-ig adományozott nemességek, főnemességek, előnevek és címerek jegyzéke. Szerk. Dr. Gerő József. Bp. 1940.), a Nagy Iván- és Kempelen-féle nemesi családok, *Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. I–II. Bp. 1990., 1993. stb.

zött visszaesik a nemesek aránya, s ha ez a huszároknál így van, még inkább így kell legyen a többi fegyvernemnél — melyekre hasonló számításokkal nem rendelkezünk. Érdekes, hogy a huszárezredek orvosai, állatorvosai, főhadnagyi vagy százasosi rangban levő számvevő tisztjei közül nemesi címet egy se visel.

A katonai körökben nagyon népszerű Torresani báró, Wiener Neustadt-i növények és 13-as ulánus-főhadnagy talán legolvasottabb regénye szerint a reform utáni években „a számvevő tiszt még nem számított a szűkebb értelemben vett tisztekhez; felesége több mint kincstári létére mégis maga örült legjobban, hogy a tisztek nem érintkeztek vele és számos szülőttével, [...] meghívások csak kínos helyzetbe hozták volna őket.”¹² A számvevő vagy gazdasági tiszt gyakran idősebb, tiszti iskolát nem végzett kispolgári származék, aki eleve úgy jelentkezett katonának, hogy a kiképzés után számvevő-gyakornoknak osszák be, ha bevált, 8–10 vagy akár 17 évig is számvevő altisztként szolgált és azután lett a megfelelő vizsga letételével tiszt. Viszont altiszti évei alatt kaució és korlátozás nélkül nősiülhetett, gyermekei pedig a cöge-rájban, kadétiskolán, sőt az akadémián ugyanazon előnyöket élvezték, mint az „igazi” tiszt fiai.

Hasonló a helyzet a katonarvosokkal; ráadásul ezek közt sok volt a zsidó. A *Kamerad* című bécsi katonaujság pár héttel az orvosokat „tiszti jelleggel” felruházó rendelet megjelenése után közli egy főorvos sértődött levelét, melyben fölpanaszolja, hogy bár a gyalogostisztek most már tegeződnek a doktorral, a lovastisztek erre nem hajlandók.¹³ Arra törekedtek tehát, hogy „tisztársaikhoz” hasonuljanak ivásban és könnyelműségben. „Hypokrates méltatlan utódai semmit sem ambicionáltak inkább, mint azt, hogy lovagolni tudjanak. Persze nem tudtak. Sehogy sem.” S ha ezt szemébe mondták, „ez volt a legnagyobb megaláztatás, ami akkoriban egy doktort érhetett. Az orvosi tudását bizvást és bátran ócsárolhatta az ember, de ha valaki lovaglási képességeiben kételkedett, ezzel gyógyíthatatlan sebet ütött e ponton szerfölött érzékeny lelkén.”¹⁴

1889-ben a huszárezredekben a tisztek 18,7%-a arisztokrata; ezek közül magyar már 6,9%.¹⁵ Az aránynövekedés még nagyobb számszerű növekedést takar, mert

12 *Carl Torresani*: Aus der schönen, wilden Lieutenants-Zeit. Roman aus der österreichischen Cavallerieleben. (3. kiadás) I. Dresden–Leipzig 1894. 254.

13 *Der Kamerad*, 1869. febr. 28. — *C. Torresani* i. m. részletesen ecseteli az előkelő ulánustisztek sajátos viszonyát a különben közkedvelt zsidó főorvoshoz. (I. 229–231.)

14 *Diplomata*: Asszonyok—huszárok. Békés lovashistóriák. Bp. é. n. 152.

15 Az 1889. évi k.u.k. tiszti schematismus alapján. *K. Kandelsdorfer* adatai is az (1897-es) schematismuson alapulnak; ezen annyiban mentem túl, hogy kétes esetekben utánanéztem a nemességnek. Ettől még maradtak kétes esetek, hiszen felvehette valaki kihalt nemesi család nevét s akadhott, aki nem tartotta számon nemesi származását — ami éppen a huszártisztek között fordult elő legritkábban, de ismerünk ilyen eseteket. Alig fordulhat elő tévedés az arisztokrata és az ismertebb közép-nemesi, lovagi családoknál. A néhány bizonytalan eset azonban a statisztikát nem befolyásolja. Végképp bizonytalan esetekben természetesen polgári származással számoltam. Bonyolultabb a német és magyar, magyar és horvát arisztokrata családok szétválasztása. A nem magyarországi katonanemeseket németeknek tekintettem, akkor is, ha a császártól magyar előnevet kaptak, mint pl. virtsologi Rupprecht; a magyarországi régi német származású vagy újabban megmagyarosodott német családokat: ómoravicai Heinrich, tiszalöki Fleischmann általában magyarnak. Az erdélyi szászokat általában németnek kell tekinteni, kivéve az asszimiláns családokat. A délszláv nemesek

1871–1889 között egynegyedével nőtt a huszártiszti kar létszáma. Míg a magyar arisztokraták kisebbségben vannak a német, horvát, lengyel stb. arisztokráciával szemben, a köznemeseknél fordított a helyzet. A huszártiszteknek már 39,4%-a köznemes (ideszámítva a német „rittereket”), közülük 25% magyar. Tehát a huszártisztek 58%-a nemesember, ilyen arányt a diplomáciai kar kivételével sehol sem találhatunk. A megoszlás a 16 huszárezred között egyenletesebb, mint 1871-ben: egyedül a 10-es ezredben nincs magyar arisztokrata, viszont két ezredben van 6 vagy 7 s ezekben az arisztokraták száma meghaladja a köznemesekét! (11-es Windischgraetz és 3-as Hadik huszárezred). Két ezredben vannak már csak a „polgárok” gyenge többségben. Sajátos a 12. huszárezred (mely ekkor vette fel a walesi herceg nevét) tisztikarának összetétele: több, mint 80%-uk nemesember, ezek között aránylag kevés az arisztokrata, azok is régi katonáskodó családok (Buttler, Gyürky, Wrangel), annál számosabb a régi, tekintélyes köznépmesi név (Hrabovszky, Prónay, három Kubinyi).

Ha viszont a rangot nézzük, a törzstisztek között már egyetlen ténylegesen szolgáló magyar arisztokratát sem találunk: ezek legkésőbb kapitányi rangban a magánéletbe vonulnak vissza, esetleg a politikába vagy a diplomáciai szolgálatba, bár tartalékos tisztként továbbra is szívesen emelik az ezred fényét.

1897-ben a huszártisztek 62%-a nemesember, közülük 18,5% arisztokrata. Tehát ellentétben a tisztikar egészével, hol 1897-re 22,68%-ra csökken a nemesség aránya, a lovasságnál számuk az 1870-es évek első felétől kezdve egyenletesen növekszik. 1897-ben a többi lovas fegyvernemben a dragonyos tisztikarban 58%, az ulánusoknál 51% a nemesség aránya. Miután ezek a huszároknál nem kevésbé előkelőek, a különbség a nemzeti összetételből következik, vagyis a magyar nemesség relatív nagy számából. Kandelsdorfer kiemeli: „A kisnemesek („von”) feltűnően erősen vannak képviselve a huszároknál, míg a főnemesség (hercegek, grófok, bárók) a dragonyosoknál.”¹⁶ Az ulánusoknál, dragonyosoknál már ritka kivétel a magyar tiszt, amint a lovas fegyvernemek közti áthelyezés is ritkább, mint korábban. (Ha valahol érvényes volt a mondás, mely szerint a kivétel erősíti a szabályt, bizonyára az Oszt-

közül magyarnak tekintem a szűkebb Magyarországon birtokos vagy magyar családokkal összeházasodott, magyar hivatalt viselő családokat. Khuen-Héderváry magyar miniszterelnök családját nem tekinthetem horvátnak — a horvátok sem tekintették már annak. Természetesen magyarok a magyar politikában szerepet játszó nagybirtokos családok (Pallavicini, Festetics), ha idegen származásuk közismert is. A Magyarországon indigenátust nyert katonadinasztiaikat (Piret de Bihain, Bothmer, Pacor) általában az indigenátus második nemzedékétől tekintem magyarnak, hiszen akkor már számosan közülük honvédtisztek s magyar családokkal házasodnak össze. Végül magyarnak tekintem itt a nyilvánvalóan szlovák, román vagy zsidó eredetű magyar nemesi családokat, mert ezeket különválasztani statisztikai szempontból értelmetlen lenne. Végül magyarnak tekintem a magyar arisztokrata vagy köznemesi famíliából származókat akkor is, ha magyarországi birtok híján második vagy harmadik generációjuk él Ausztriában (Kövess, Kálnoky). — A nemesség tisztázása olykor a valóságban is nehézségekbe ütközött. Társadalomtörténeti szempontból nézve, ha valaki régi nemesi család sarjának tekintette magát s ezt az úri társaságban, a hadseregben elfogadták, akkor is kora nemességéhez tartozott, ha leszármazása genealógiai szempontból vitatható. Ha viszont valaki következetesen *nem* használta nemesi címét, bár az igazolható — tette amiért tette, joga volt hozzá.

16 K. Kandelsdorfer: i. m. 259.

rák–Magyar Monarchiában. Azért például, mert az 1. ulánus ezredet 1871-ben az ezredessel együtt két Kálnoky gróf szerencsételte jelenlétével, a kortársak közül senki sem állította volna, hogy ott magyar befolyás érvényesül.)

Kandelsdorfer a nemesek aránya szerint előkelőségi rangsort állít fel a lovasezredek között, az első 10 hely így fest:¹⁷

7-es dragonyosok	75%
7-es huszárok	75%
5-ös ulánusok	74%
12-es huszárok	73%
13-as dragonyosok	71%
14-es huszárok	71%
5-ös, 6-os, 9-es huszárok	70-70%
8-as huszárok	67%

Ha viszont azt nézzük, hol van a legtöbb magyar arisztokrata, a sorrend persze más lesz:

- [1] 5-ös huszárok
- [2] 7-es huszárok
- [3] 14-es huszárok
- [4] 11-es huszárok

Ebben a négy huszárezredben találjuk (az akkor már 16 közül) a magyar arisztokrata aktív huszártisztek többségét, 42-ből 23-at. Még két előkelő, erősen nemesi többségű ezred-tisztikarban szolgál 3-3 magyar arisztokrata, a többi 10 ezredben csak egy-két főnemesi család képviselteti magát — vagy egy sem. Ami arra mutat, hogy a magyar főnemesi családok visszahúzódása az aktivitástól még a huszárezredek legtöbbszörénél is folytatódik. A vezetésben, a törzstiszti karban már ritka a magyar arisztokrata. Tovább nőtt viszont a magyar köznemesek száma és aránya; utóbbit azért említtem külön, mert a huszártisztek létszáma 1871-től 1913-ig ötszázharmincról nyolcszázharmincra emelkedett. A magyar köznemesek közül több törzstiszt, néhány ezredes is kikerült, bár az ezredparancsnokok többsége német. A köznemes tisztek között viszont (két ezred kivételével) a magyarok vannak többségben. A „polgárok” ugyanúgy, mint 1889-ben csak két huszárezred tisztikarában képeznek többséget (1-es és 3-as).

Az arisztokratikus huszárezredek ellentétéként kell említeni azt a néhány huszárezredet, ahol a főnemesek száma — megfelelő „ezredhagyomány” hiányában — csekély, annál több a köznemes, elsősorban a *magyar* köznemes. Ilyenek a 13. és 14. „önkéntes” huszárezredek, melyek az 1859. évi olasz háború céljára, tehát éppen nem magyar nemzeti érdekből alakultak, de kezdettől erős magyar köznemesi, dzsentri jellegük volt, német „von” vagy „ritter” alig fordult elő, arisztokraták inkább, főleg a 14-eseknél. A 15. és 16. huszárezredek néhány évvel a reform után dragonyos ezredeből alakultak, tisztikaruk kicserélődött, soraikban mind több a *magyar* köznemes.

17 I. m. 260–261.

Ez a tendencia folytatódott az első világháborúig: 1913-ban az utóbbi 4 ezred színeit csak 3 magyar arisztokrata tiszt viseli, bennük a domináns elem a magyar köznemes. Az összes huszárezredben 30 magyar arisztokrata marad, kiknek fele négy exkluzív ezredben tömörül (7., 5., 8., 11. huszárezred). A nem magyar főnemesek száma hasonló mértékben csökkent, így is a magyar főnemesek kétszerese (58), együtt az aktív huszártisztek 10,6%-a. A köznemesek száma tovább nőtt, s különösen a magyaroké, akik dupláját teszik a más nemzetiségűeknek, épp fordítva, mint az arisztokraták. A növekedés nagyrészt az új nemességadományozásoknak köszönhető, mint az is, hogy a huszároknál a nemesek aránya még mindig 53,8%. Ennek ellenére náluk is, bár lassan, érvényesül a tisztikar polgárosodásának trendje: már 5 ezred tisztikarában vannak a polgárok többen.¹⁸ Négy huszárezred parancsnoka viseli régi, katonáskodó magyar nemesi család nevét a világháború előestéjén: Ambrus László báró, Berzeviczy Béla, Horthy István, Matskási Ferenc, s találkozunk még a huszár-tisztikarban régi háborúkból ismerős nevekkel: Bánffy, Beniczky, Bethlen, Chernel, Dőry, Fáy, Fejérváry, Földváry, Ghyczy, Görgey, Hertelendy, Josipovich, Kubinyi, Máriássy, Orczy, Pálffy, Pattantyús, Perczel, Pongrácz, Rohonczy, Splényi, Szveteney, Szirmay, Vécsey, Zichy és másokéval.

A kortársak már a háború előtt sejtették azt, ami a háború első hónapjaiban véres valósággá lett: a modern világháborúban, ágyú- és gépfegyvertűzben a lovasság csak igen korlátozottan és nagy veszteségek árán használható. Ennek ellenére fenntartották, sőt növelték a lovasezredek létszámát, tekintettel a hagyományra, tisztikaruk előkelőségére s fontos szerepükre a belrend fenntartásában, a hadsereg fényes reprezentálásában. A közvélemény alig érzekelte a lovasság anakronizmusává válását, népszerűségük éppen a háborút megelőző évtizedben emelkedett csúcspontjára.

Nincs okunk kétségbe vonni, hogy a magyar huszártisztek presztízse Bécsben is magas volt, Ferenc József környezetében is: az udvartartás egyik fénypontja, a magyar testőrség tisztjeit nagyrészt a huszároktól kapta, s ott a jól csengő név előnyös volt. (Arisztokrata itt is mind kevesebb — a két háború között a magyar testőrséget már „hagyományosan” köznemesi testületnek tekintették.)¹⁹ A huszárezredek nélkülözhetetlen szereplői Ferenc József mindinkább parádészerű hadgyakorlatainak. Szó sincs azonban arról, hogy a huszárság (általában a lovasság) exkluzív nemesi vagy éppen főúri testület maradt volna. Hiszen mint láttuk, a huszártisztek fele már az 1860-as évektől közrendű, s ezt senki sem kifogásolta. Szegény ember nehezen mehetett lovastisztnak; a megfelelő havi apanázst a hadnagyoknál megkövetelték, hiszen a lótartás, fényes egyenruha drága, utóbbi ezredenként különbözik — a másik ezredbe helyezés a ruhatár felújításával jár. A polgári származás azonban nem volt akadály, csak azt várták el, hogy a fiatal tiszt megfeleljen a lovasság reprezentatív követelményeinek: pénze legyen, ne csak jól, hanem szépen lovagoljon, vívni, táncolni,

18 Az 1913-as k.u.k. schematismus alapján. Hasonló adatokat kapunk más forrásokból, pl. a huszárezredek történetéből: *Lovag Henriquez Vince kapitány*: K.u.k. 9. gróf Nádasdy huszárezred (1904–1918). Bp. 1930.; *Dernyey György kapitány*: Vilmos, a Német Birodalom trónörököse és Poroszország trónörökösének nevét viselő cs. és kir. jász–kun 13. huszárezred története 1859–1918. Bp. 1941., stb.

19 *Bangha Ernő*: A magyar királyi testőrség 1920–1944. Bp. 1990. 108.

társaságban viselkedni, a huszároknak parancsolni tudjon, s magatartásával alkalmazkodjon, sőt hasonuljon a tisztikar előkelőbb feléhez.

A magyar huszártisztek e követelményeknek általában megfeleltek. Az arisztokratáknál, jómódú birtokos nemeseknél azt kifogásolták, hogy túl korán nősülnek és cserélik kényelmes házikabátra „a császár kabátját”. Az öröklött arisztokrata rang formailag nem kötelezett 1809 után a katonai szolgálatra, enyhe presszió csupán, hogy a kamarási címet (annak járt, aki igazolni tudta, hogy ősei nyolcadfízglen kizárólag nemesek) kérni csak akkor illet, ha már katonáskodott s tiszti rangot szerzett.²⁰

Hogy mit gondoltak Bécsben, a hadseregben a magyar arisztokrácia visszavonulásáról, azt példázza Torresani idézett regénye.²¹ Egyik hőse a magyar „Muki gróf”, aki néhány évig dragonyos hadnagyként mulatozik, majd „kilép a tiszti jelleg megtartásával”, visszavonul örökölt birtokára és megnősül. Szorgosan gazdálkodik, vendégszerető, s büszkesége: egy hatalmas trágyadomb előtt állva hirdeti vendégeinek szellemes, de megvalósíthatatlan gazdasági reformeszméit. Szerencséjére bármily hóbortos, olyan gazdag, hogy képtelen tönkremenni. Elhízott és elhanyagolt, de ha lóra ül, még valóságos cirkuszi mutatványokra képes, alkalmazottainak reggelente kihallgatást tart, sajátos egyenruhába bújtatja őket s nevét csak úgy írja alá: „gróf V., hadnagy.” Életét elmeogyintézetben végzi. A másik, „Sanyi gróf” 1859-ben önkéntes huszárhadnagy, de a hadjárat után kilép, Indiába utazik, majd részt vesz Miksa „császár” mexikói kalandjában; onnan hazatérve ambícióit már csak kisvárosi Don Juanként és párbajhősként éli ki. Mintegy ellentétük a derék, egyszerű származású cseh ulánus-főhadnagy, aki (a reform előtt) 20 évig vár türelmesen kapitányi előléptetésére s arra, hogy elvehesse majdnem ugyanannyi ideje nem kevésbé türelmesen várakozó menyasszonyát. Szintén cseh Torresani legismertebb hőse: „Kropatsch az igazi lovastiszt”, aki szerint egy lovastisztnek sosem szabadna megnősülnie, hogy az istállóban alhasson, s így a lovakra éjjel-nappal figyelhessen.

Maga Ferenc Ferdinánd többször kifejezte értetlenségét, miért akarnak a magyar tisztek fiatalon megnősülni — bizonyára unatkoznak, vélte. Huszárezredes korában felháborította, ha jelenlétében a magyar tisztek magyarul beszélgettek.

A többi főbb fegyvernem tisztikarában Kandelsdorfer kimutatása szerint a következőképpen alakult a nemesek aránya 1897-ben:

vezérkar	37%
vadászok	24%
mérnökkar	22%
utászok	21%
tüzérek	16%
gyalogság	14%
trén, szanitéctisztek	6%

20 Rudolf Graf Czernin: Die Duellfrage. Wien 1904. 79.

21 C. Torresani: i. m. I.

A legnagyobb létszámú, a gyalogsági tisztikar szociális megoszlása ezredenként nagy eltéréseket mutat. Hét gyalogezred tisztikarának 25–33%-a nemes. E 7 ezred közül 4 magyarországi, mégpedig a szorosabban vett Magyarország területéről: a szegedi, kassai, egri és fehérvári ezred. A többi 3 Ausztria (Graz, Salzburg, Marburg) területéről sorozta legénységét. A sorrendben következő (23–24%-os) 7 ezred közül is 4 magyarországi (Komárom, Szolnok, a 32-es budapesti háziezred). A legénység és tisztikar nemzetisége, származási helye között direkt összefüggés nem volt ugyan, de ekkor már arra törekedtek, hogy a magyarországi ezredek tisztikarában minél több magyarországi születésű, az „ezrednyelveket” tudó tiszt legyen. Összehasonlításként az 1913-as schematismusban megszámláltam a fenti 4 „legelőkelőbb” magyar gyalogezred tisztjeit.

nemes tisztetek %-aránya			
	1897	1913	1913 (csak magyar nemesek)
46. szegedi	30%	10,3%	7,2%
34. kassai	29%	20,6%	12,4%
60. egri	28%	18,8%	12,9%
69. fehérvári	25%	17%	11%
átlag	28%	17,8%	10,9%

Néhány vadászzászlóaljban 1897-ben még igen magas a nemesek aránya Kandelsdorfer szerint: ezek az előkelőség sorrendjében a 25. (bécsi), 9. (grazi), 23. (nagyszébeni), 24. (budapesti), 32. (kassai), 12. (szudétavidéki). A 23. zászlóaljban 43%, a 24.-ben 36%, a 32.-ben 33% a nemes tisztetek aránya. 1913-ra ezek a kiugró arányok már nagyon mérséklődtek, a bécsi és budapesti zászlóaljokban maradt még aránylag sok nemes tiszt.

Tehát néhány kivételtől eltekintve (mint a lovastüzér-osztályok többsége) a lovassággal ellentétben a többi fegyvernemben gyorsan csökkent a nemesség, még inkább az arisztokrácia számaránya. Ugyancsak a lovassággal ellentétben, ha a világháború előtt az alakulatok törzstiszti karában van még jónéhány nemes, a hadnagyok, zászlósok között sokkal kevesebb. A fiatalabb rendfokozatokban a világháború előtt már túlnyomó többségben van a polgári elem.

A fent említett 4 előkelő magyar gyalogezredben, melyek tisztikarában 1913-ban még összesen 43 magyar nemes szolgált, közülük csupán 2 a kiegyezés utáni „új nemes”,²² ezek aránya tehát nem lehet nagyobb, mint az előző századokban. Bár a dualizmus korában a magyarországi nemességadományozások jó 30%-a a tisztikaruk jutott, a tisztikar nagy létszáma mellett ez sem érthette el a kívánt hatást.

22 A királyi könyvek... i. m. alapján.

Egy fiatal osztrák történész, Ulf Sereinig kísérletet tett a nemesek arányának megállapítására a törzstiszti karban. Számításai szerint ez a következőképpen festett:²³

	1880	1910
őrnagy	37,7%	18,2%
alezredes	38,7%	26,8%
ezredes	46,7%	27%

Sereinig megvizsgálta ugyanezt az arányt az akadémiát, illetve kadétiskolát végzett törzstiszteket különválasztva.²⁴

	1880		1910	
	akadémia	kadétiskola	akadémia	kadétiskola
őrnagy	67%	27%	42%	14%
alezredes	50%	57%	38%	24%
ezredes	56%	67%	38%	18%

Fenti adatok is a nemesek arányának gyors csökkenését mutatják két nemzedék összevetésében. Természetes, hogy az előkelőbb akadémiákat végzettek között több a nemes, már csak azért is, mert a volt akadémikusok előlépési lehetősége valamivel jobb.²⁵ Ami figyelemre méltó, hogy mégis ilyen számos nemesifjú választotta a kadétiskolát, főleg a korábbi nemzedékben (mikor még a jó házból való „ezredkadét” élete könnyebb, várakozási ideje jóval rövidebb lehetett), de, különösen a nemes *tisztek* fiai közül, még később is, amikor pedig végig kellett ülni a 4 éves kadétiskolát és ahhoz már néhány év középiskolai előzményt (katonai alreált) megköveteltek. A tisztai családokban tudták, hogy a kadét előbb kezdi szolgálatát (ha tiszt-helyettesként, később zászlósként is) és a 2-3 év, amíg hadnaggyá lép elő, nem hosszabb, viszont kellemesebb az akadémián töltendő éveknél.

A nemesek arányára a tisztikar egészében 1897 után (vagy előtt) nem rendelkezünk a Kandelsdorferéhez hasonló teljes feldolgozással, ezért három mintám alapján (mintegy 1600 O és F betűvel kezdődő nevű tiszt minősítési lapja a Kriegsarchivból, illetve egy 500-as vegyes minta a budapesti *Hadtörténeti Levéltár*ból) kísérletem meg megközelítő átlagot számítani. A HL-mintából csak a közös tiszteket vettem figyelembe; ezek mind magyarországi születésűek, nem úgy, mint

23 Ulf Sereinig: Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914. Bildung, Advancement, Sozialstruktur, wirtschaftliche Verhältnisse. (Doktori értekezés kézírata, 1983. Wien, Nationalbibliothek.) 97. — Az osztrák történetírás bizonyos fokú konzervatívizmusára jellemző, hogy ez a kitűnő, modern szociológiai szemléletű munka nem jelent meg nyomtatásban, bár a Burg körüli könyvesboltok tele vannak a k.u.k. hadsereget és harcait ismertető képes albumokkal, a hadvezérek és hadakozó főhercegek egyébként nem kevésbé kitűnő életrajzaival.

24 I. m. 62.

25 Miután Deák I. és U. Sereinig i. m. behatóan foglalkoznak a karrierlehetőségek, egy rendfokozatban eltöltött idő elemzésével, ennek megismétlésétől eltekinttem.

a KA-minták. Némi eltérést indokol, hogy a nyilvántartás sajátosságai miatt a KA-mintában elég sok az 1867 előtt felavatott tiszt, de kevés az 1908. évi minősítési reform utáni, a HL-ben kevés az 1867 előtti, annál számosabb az 1908 utáni. Ezért az egy-egy kinevezési időszakra vonatkozó adatok között csak %-os összehasonlítást végzek, abszolút számok összevetése félrevezető lenne. Mintám hátránya Kandelsdorfer adataival szemben, hogy némi eltérést mutathat a valóságos (ismeretlen) összedatokhoz képest — előnye, hogy részletes minősítési és egyéb adatok felhasználásával készült, tehát éppen a nemesség megállapítása terén pontosabb adatokra támaszkodik, nem pusztán a schematismusra. Tekintetbe kell még venni, hogy az adatok a *tiszté avatottak* számán alapulnak, de miután a magyar nemesek nagy része az átlagosnál rövidebb ideig szolgált, 1-1 adott év létszámában arányuk valamivel alacsonyabb kell legyen.

HL 500-as minta

364 magyarországi származású (Horvátország nélkül) közös hadseregbeli tiszt közül felavatásakor nemes 128, vagyis 35,1%.²⁶

A hadseregbe lépés éve szerint nemes

1867 előtt	50%
1867–1882	47%
1883–1896	34,1%
1897–1913	28,5%

A 364 tisztből magyar nemzetiségű 212, közülük nemes 43,4% (utóbbiak 9,8%-a, vagyis a magyarok 4,2%-a arisztokrata).

A magyarok közül nemes a hadseregbe lépés éve szerint

1867 előtt	77,7%
1867–1882	57,9%
1883–1896	42,6%
1897–1913	34,4%

Német nemzetiségű 112, közülük nemes 22,3%. Arányuk a különböző periódusokban minimális mértékben változik, mert köztük a hazai német családok fiaikhoz képest sok a „Tornisterkind”, katonacsalád éppen magyarországi garnizonban született fia; utóbbiaknál a számos nemességadományozás kiegyenlítő hatású. Viszont a nemesek arányának csökkenését a magyarok között csak részben okozza a magyar származású polgári elem előretörése, hozzájárul a német polgárság nagy részének asszimilációja is.

Más nemzetiségű 40 tiszt (román és délszláv főleg, továbbá más szláv, olasz, „vallón”). 27,5%-uk nemes, ezt csekély számuk miatt nem érdemes időben részletezni, elég annyi, hogy köztük 1882-ig a nemesek vannak többségben, azután a nemesek aránya gyorsan csökken, a századforduló után minimális.

26 Azért 364, mert az 500-as minta többi tisztje olyan honvédtiszt, aki nem szolgált a közös hadseregben.

„F betűsök”

970 közös hadseregbeli aktív tiszt, akik 1867–1913 között (is) szolgáltak. Közülük Magyarországon született 267, magyar 131.

E 970 tiszt közül	17,4% nemes, mégpedig
	13,5% köznemes, lovag
	3,9% arisztokrata

A hadseregbe lépésük dátuma szerint

1867 előtt	21% nemes
1867–1882	15,5% nemes
1883–1896	16,5% nemes
1897–1913	11% nemes

A nemesek megoszlása nemzetiség szerint

német	56,2%
magyar	30,7% (nemzeti számarányuk több, mint kétszerese)
olasz	8,9%
délszláv	2,4%
cseh	1,2%
lengyel	0,6%

A német tisztek 15,5%-a nemes (köztük vannak a különböző nyugat-európai eredetű ír, vallon stb. tisztek).

Az olasz tisztek 46%-a nemes (az 1860-as években sok az északolasz tiszt, utána számuk rohamosan csökken).

A magyar tisztek 40,6%-a nemes, mégpedig 10,5% arisztokrata, 30,1% köznemes. (Az arisztokraták magas arányához járul 8 Festetics.) A magyarországi születésű tisztek 24,3%-a nemes.

A magyar tisztek között a nemesek aránya nemzedéki bontásban:

1867 előtt	50%
1867–1882	34,89%
1883–1896	37,21%
1897–1913	44,82%

A Magyarországon született nem magyarok 14,7%-a nemes, ezek főleg német tiszt családot fiait, továbbá 1-2 olasz, vallon és horvát. Közülük 5,9% arisztokrata, ami főleg a Kassa és Eger táján letelepedett báró Fiedler családnak köszönhető. A magyarországi németek 13,2%-a nemes, nemzedéki bontásban:

1867 előtt	17,8%
1867–1882	16%
1883–1896	12,5%
1897 után	6,9%

„O betűsök”

673 tiszt az „F” betűsökkel azonos alapon. Közülük Magyarországon született 197, magyar 70.

Az „O” betűvel kezdődő nevéek mégpedig	21,7%-a nemes 5,5% főnemes 16,2% köznemes
--	---

A hadseregbe lépésük dátuma szerint

1867 előtt	24% nemes
1867–1882	21,4% nemes
1883–1896	26,1% nemes
1897–1913	14% nemes

A nemesek megoszlása nemzetiség szerint

német	51,5%
magyar	22%
lengyel	9,6%
délszláv	7,6%
cseh	5,5%
olasz	0,7%
román	0,7% ²⁷

A német tisztek 19%-a nemes.

A magyar tisztek 45%-a nemes: 14% főnemes (Orczy, Odescalchi család), 31% köznemes.

A magyarországi születésű tisztek 25,4%-a nemes, a Lajtán túliak 16,7%-a.

A magyar tisztek között a nemesek aránya nemzedéki bontásban:

1867 előtt	67%
1867–1882	86,6%
1883–1896	33,5%
1897–1913	20,8%

A Magyarországon született nem magyar tisztek közel fele német, kétötöde szerb–horvát. 16,5%-uk nemes, éppen egyenlő a Lajtán túliak arányával. Közülük 3,2% arisztokrata, 13,2% köznemes, lovag. A német és szerb–horvát köznemesek aránya hasonló, de van néhány horvát arisztokrata. A magyarországi németek 17%-a nemes, nemzedéki bontásban:

1867 előtt	15,8%
1867–1882	15,4%
1883–1896	21,4%
1897 után	16,6%

27 Az F és O minták közti természetes eltérésben szerepet játszik, hogy a német, magyar, olasz nyelvben több az F, mint az O betűvel kezdődő családnév.

Az F és O minta összevonható, arra is készült. A HL-minta bázisa némileg eltérő, ezért az egyszerű összevonás értéke kérdéses. Milyen hipotéziseket kockáztathatunk meg a fenti minták alapján?

1. A Magyarországon született tisztek 25–35%-a származott nemesi családból. Ez a viszonylag magas arány kizárólag a magyar tiszteknek köszönhető, náluk a nemesek átlaga 42–43%. A magyarországi születésű németeknél ez az arány 16, illetve 22%, tehát megegyezik az egész tisztkarra számított 19,5%-os átlaggal. A többi nemzethez tartozó magyarországi nemesek száma és aránya csekély.

2. A magyar nemességhez tartozó tisztek magas aránya a magyar társadalomra jellemző, de a hadseregen belül nincs különösebb jelentősége annak, hogy a nemes tisztek mintegy negyede magyar, miután nagy részük a lovasságnál szolgál és ott is kevesen jutnak el közülük az ezredesi, tábornoki rangig. Egy részük a testőrséghez kerül s ebben a fényes testületben az előlépési esély csekély. Az előkelő tábornokok nagy többsége német — öröklött vagy kapott — nemesi cím viselője. Miután a közös hadseregben nemzetiséget nem ismertek, csak honosságot, születési helyet, a beosztásnál csak ez játszhatott szerepet, a magyar nemesek nem élveztek előnyt a magyarországi születésű, magyarul többé-kevésbé tudó Soldatensohnokkal szemben, amit jól mutat csekély arányuk még a huszárezredek parancsnokai között is.

3. A magyar tisztek és nemes tisztek között a főrendűek aránya valamivel csekélyebb, mint a tisztkar összességében. Miután pedig a fentiek (többségük a huszároknál, rövid szolgálat) rájuk fokozottan állnak, súlyuk a hadvezetésben csekélyebb, mint a 18. században vagy akár a 19. század első felében.

4. A magyar, illetve magyarországi nemesek aránya másképp alakult, mint a nemesek aránya az osztrák–magyar hadsereg egészében. Ha összesítjük az F és O minta adatait, azt kell látnunk, hogy az 1848-as szabadságharc előtt nemesi tisztkarban a nemesség már 1848–1866 között elvesztette többségét. *A reform után átvett tisztkar már csak alig több, mint 22%-a nemes*, tehát összetétele hasonló az 1897-ben Kandelsdorfer által konstatáltéhoz. Ennek okai ismertek: a szabadságharcokkal érző magyar, olasz, lengyel (és német) nemesek kimaradása, a birodalmi németek elmaradása, végül az a körülmény, hogy az 1848–1866 közti számos háborúban sok régén szolgáló nem nemes tiszt részesült rendkívüli előléptetésben.

A polgárosodás tendenciája folytatódott 1867 után, lassabban bár, tovább súlyyodt a nemesek aránya, valamivel 22% alá, amiben a 70-es évek végéig szerepet játszott a tisztí pálya presztízsvesztése is. Az 1880-as, 1890-es években a tisztí iskola elvégzéséhez való ragaszkodás, az előléptetés képzettségi feltételeinek megszigorítása, a tisztí presztízsv emelkedése valamelyest növelte a nemesek arányát. Ebben az irányban hatott a tartalékos tisztek erre megnyert hányadának „aktivizálása” — ezeknél a hadsereg súlyt helyezett a származásra, családi környezetre, s számos nemesifjú, aki nem viselte volna el a kadétiskola vagy katonai réal drilljét, ezen a „kiskapun” lépett a hadseregbe.

A 19. század végétől azonban ismét erőteljesen csökken a nemesek aránya, mélyen 20% alá. Ehhez a fenti okok mellett hozzájárult a tisztkar létszámának növekedése, az iskolázott középosztály számbeli erősödése, az értelmiségi munkanélküliség fellépése. Ami a hadvezetést illeti, bár szívesen látta a patinás nevek viselőit, ter-

mészertesnek vette és nem akadályozta a tisztikar polgárosodását. Az új „polgári” elem a „Bildungsbürgertum” katonai megfelelője. A nemesség preferálása helyébe egy újfajta nemesség, a „meritokrácia” preferálása lép, ami korszerű és a tisztikar képzettségét javító tendencia, de formális (és antipraktikus) oldala is van, amit a hadvezetés felismer és időnként enyhít rajta, kiskapuk nyitásával vagy pl. a törzstiszti tanfolyam megszüntetésével.

Bár a tisztképzés reformja tulajdonképpen befejeződött az 1874-ben bevezetett, Würmb ezredes nevéhez fűződő reformokkal, az aktuális követelmények olykor módosították.²⁸ A reform után még tele volt a hadsereg gyakorlatias képzettségű, tiszti iskolát nem végzett öreg századosokkal, akikből már nem szívesen léptettek elő; tulajdonképpen az ő kiszűrésükre szolgált a törzstiszti tanfolyam, de „szűrte” a nemes vagy jobb módú tiszteket is, akik nem tették ki magukat a bukás szégyenének egy fásasztó tanfolyam végén. Az érdemi különbség az akadémiák és kadétiskolák végzősei között lassan csökkent, ezért idővel feladták a ragaszkodást ahhoz, hogy az akadémiákra csak a katonai főreálból lehessen bejutni: a világháború előtt Wiener Neustadtba már csak a növendékek fele érkezett onnan, egyharmada „civil” gimnáziumból és egyhatoda kadétiskolából.

Az eredeti elképzelés szerint a k.k. hadsereg, a honvédség és a Landwehr tisztjeit külön képezték, s bár a külön iskolák (nálunk a Ludovika és a honvéd-kadétiskolák) megmaradtak magyar tannyelvűkkel, de a századvégen gyakran erősítették meg a honvédséget a „közös” tanintézetekben végzett tisztekkel, viszont századunk elején már a k.u.k. lovasságnál is találkozunk ludovikásokkal, a válaszfalak átjárhatókká váltak. Az eredeti reform két sarkköve épen maradt: a Kriegsschule kiemelt pozíciója, végzettjeinek viszonylag gyors karrierje és az elv, hogy tiszti iskola nélkül senki sem lehetett tiszt, tiszti iskolára pedig csak bizonyos középiskolai osztályokat elvégzett kiskorúakat vettek fel, tehát másutt megkezdett pályáról vagy legénységi állományból az 1880-as évektől nem lehetett a tisztikarba jutni. Az 1871. évi előléptetési szabályzat 1908-ig érvényben maradt s az 1908. évi szabályzat sem járt lényeges változásokkal.

Ferenc József hadseregének liberalizálását, polgárosulását még jobban méltányolhatjuk, ha figyelembe vesszük, hogy irányítói szemei előtt két európai hadsereg képe lebegett állandóan — ezeket alaposan tanulmányozták — a porosz példakép és az orosz ellenségkép, s mindkettő ragaszkodott konzervatív és nemesi jellegéhez, hozzájuk képest a Monarchia hadserege kifejezetten és tudatosan liberális és polgári volt; a porosz hadvezetés nem is titkolta aggályait emiatt.

A porosz tisztikar 1806-ban még 90%-ig nemesi volt. A Napóleontól elszenvedett megalázó vereség, a tiltsi béke, a poroszok Königrätze után ott egy fél évszázaddal előbb ment végbe a reform s ennek egyik eredményeként 1815–1818 körül a tisztikarnak már közel fele polgári származású volt. Ekkor azonban egy nemesi reakció következett s főleg a magasabb posztokon visszaállt a nemesi dominancia: 1861-ben a tábornoki kar, a gyalog és lovas ezredesek 90%-a nemes, a törzstisztek 80%-a. A lovastisztikar teljesen nemesi jellegű, a gyalogos századosok

28 A tisztképzésről magyarul l. *Deák I.*: i. m. 3. fejezetét (104–123.).

és hadnagyok kétharmada nemes, a polgári származású tisztek csak a tüzér-és mérnökkarban vannak többségben; de ott még a törzstisztek, sőt ezredesek között is. Társadalmi presztízsük ennek (és nem valódi fontosságuknak) megfelelően csekély.²⁹ A Dániában és Königsgrätznél győzedelmes porosz tisztikar tehát nemesi tisztikar s fegyvernemei között az „előkelőséget” tekintve szilárd válaszfalak állnak: a lovasság és gárda tisztikara túlnyomóan nemesi összetételű (a gárda-tüzérség is), a gyalogságnál kétharmad fölötti a nemesek többsége, csupán a rendes tüzérségnél és a mérnökkarban hasonló a nemesek aránya (16–18%) a megfelelő korabeli osztrák fegyvernemekéhez.

1870 után a polgárosodás és Németország egyesítése következtében nem tudták már fenntartani a tisztikar nemesi többségét, de legalább a gárdánál, a lovasságnál, a lovastüzérekénél ragaszkodtak hozzá. A századfordulón a k.u.k. ezredkekhez képest sokkal nagyobb a különbség a német ezredkek között — az előkelő gyalogezredek (berlini gárdaezred, altonai, hannoveri gyalogezredek) tisztikarának csak 10–20%-a polgári származású, a félreeső keleti garnizonokban 80% fölött van, Kelet-Poroszországban lovasezred tisztikarában is *előfordul* a polgári többség.³⁰ Németországban ezután is nagy súlyt helyeztek a tisztjelölt származására, a tisztképes polgárság körét szűkebben vonták meg, mint a Monarchiában, kizárva a kétkezi munkát végző kispolgárokat, a zsidó, szociáldemokrata vagy radikális polgárokat. Ha lehetséges, még erősebben preferálták a tisztek és állami hivatalnokok fiait. Az 1862–1867 között felavatott tiszteknek 49%-a nemes, de a „polgárok” többsége is tiszti, hivatalnoki, birtokos családból származik, iparos, kereskedő, tőkés stb. fia mindössze 8%. 1913-ban a porosz tisztek 31%-a nemes, a vezérkari tisztek 50%-a, a tábornokok és ezredesek 56%-a.³¹ (1932-ben még a német aktív tisztek 23,8%-a nemes.)

Bár az egyesült Németországban a porosz szellem és hadsereg dominált, meg kell említeni, hogy egyes, látszatönállóságukat megőrző német tagállamok tisztikara összetételében meghatározó maradt a saját hagyomány és a porosztól eltérő társadalomkép. Így a szász tisztikarban

1862-ben	70%
1872-ben	79,2% polgári származású. ³²

Az Ausztriánál is liberálisabb Bajorországban a polgári elem a tisztikarban már 1866 előtt megközelítette a 40%-ot.

1870-ben	75%
1904-ben	77%
1911-ben	82% ³³

29 *Franz Carl Endres*: Soziologische Struktur und ihr entsprechende Ideologien des deutschen Offizierkorps vor dem Weltkriege. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik 58(1927) 290–291.; *Karl Demeter*: Das deutsche Offizierkorps in Gesellschaft und Staat 1650–1945. (2. kiadás) Frankfurt 1962. 9–21.

30 *F. C. Endres*: i. m. 295–297.

31 *K. Demeter*: i. m. 21–24. L. még *Gordon A. Craig*: The Politics of the Prussian Army 1640–1945. Oxford 1955.

32 *K. Demeter*: i. m. 1. fejezet.

33 *Hermann Rumschöttel*: Das bayerische Offizierkorps 1866–1914. Berlin 1973. 62–63.

A fejlett iskolarendszerrel rendelkező Bajorországban az érettségi a 19. század második felében nagyobb presztízst biztosított a nemesi cínnél. 1872-ben rendeletileg tették kötelezővé a tisztjelöltek érettségijét, bár mereven nem ragaszkodtak hozzá; az utánpótlás ott is legnehezebb évtizedében, az 1870-es években az új tisztek mintegy 19%-ának, főleg nemesifjaknak engedték el a gimnáziumi vagy katonai reálgimnáziumi érettségét.³⁴

Bár Ferenc József tisztikarában (ide értve a honvédséget és a Landwehrt is) nem preferálták többé a nemesi származásúakat, szívesen látták a nemesi cím használatát, de azt részletesen szabályozott igazoló eljáráshoz kötötték (közismert főrangú családoknál ettől eltekintettek).³⁵ Ha valaki jogosulatlanul viselt nemesi címet vagy előnevet, az ellen fegyelmi eljárás indult, mely különösen súlyos esetben rangvesztéssel is járhatott. Többször szabályozták (utoljára 1916-ban) a tisztek nemesítési eljárását, általában könnyítve a feltételeken — a korszellemet tükrözi, hogy mind több tiszt volt, aki nem élt jogosultságával és nem kért nemességet 30., illetve 40. letöltött szolgálati éve vagy bizonyos kitüntetések után.

A közös huszárezredek tisztikarának összetétele 1871–1913

Huszárezredek 1871						
ezred száma	magyar arisztokrata	más arisztokrata	magyar nemes	német nemes	polgár	összesen
1	1	6	12	3	12	34
2	2	1	6	6	26	41
3	2	5	8	1	20	36
4	1	4	8	5	21	39
5	2	3	6	0	21	36
6	3	1	5	5	27	41
7	0	6	13	5	17	41
8	0	1	10	3	25	39
9	2	7	11	3	17	40
10	2	10	5	4	14	35
11	2	4	9	2	21	38
12	2	5	8	6	16	37

34 I. m. 47–48. Azon túl, hogy a fenti néhány adatot átvettem *G. A. Craig, K. Demeter, F. C. Endres* és *H. Rumschöttel* id. műveiből, ezek a munkák módszertani szempontból példamutatóak voltak számomra.

35 Zusammenstellung der für das k.k. Militär bestehenden Vorschriften in Adelsangelegenheiten. Militärische Zeitschrift 3(1862) 3. sz. 79–87.; 27161900. hadügyminiszteri rendelet a nemesség igazolásáról. — Vorschrift betreffend Adelsangelegenheiten. Wien 1916.

Huszárezredek 1871

ezred száma	magyar arisztokrata	más arisztokrata	magyar nemes	német nemes	polgár	összesen
13	1	2	13	5	15	36
14	0	7	13	1	18	39
össz.	20	62	127	53	270	532
%	3,75%	11,6%	23,9%	9,96%	50,75%	100%

Huszárezredek 1889

ezred száma	magyar arisztokrata	más arisztokrata	magyar nemes	német nemes	polgár	összesen
1	1	7	9	4	19	40
2	3	7	4	6	17	37
3	6	6	4	6	22	44
4	5	2	13	6	18	44
5	1	5	9	13	16	44
6	2	5	12	8	15	42
7	4	7	10	6	14	41
8	3	4	12	6	17	42
9	4	3	15	2	15	39
10	0	5	9	6	24	44
11	7	8	8	3	17	43
12	2	4	19	9	8	42
13	3	5	10	2	21	41
14	1	5	10	4	19	39
15	2	4	11	7	21	45
16	2	2	12	8	17	41
össz.	46	79	167	96	280	668
%	6,90%	11,80%	25%	14,40%	41,90%	100%

Huszárezredek 1897

ezred száma	magyar arisztokrata	más arisztokrata	magyar nemes	német nemes	polgár	összesen
1	1	5	8	4	23	41
2	1	5	10	9	16	41
3	1	4	6	6	25	42
4	2	5	14	4	16	41

Huszárezredek 1897

ezred száma	magyar arisztokrata	más arisztokrata	magyar nemes	német nemes	polgár	összesen
5	8	5	8	12	14	47
6	3	5	19	8	15	50
7	6	9	11	7	11	44
8	2	6	14	6	14	42
9	3	11	9	7	13	43
10	0	6	12	7	18	43
11	4	12	12	3	19	50
12	2	4	18	11	13	48
13	2	3	18	2	17	42
14	5	4	19	1	12	41
15	0	4	13	4	19	40
16	2	0	16	3	19	40
össz.	42	88	207	87	264	695
%	6%	12,66%	29,80%	12,50%	38%	100%

Huszárezredek 1913

ezred száma	magyar arisztokrata	más arisztokrata	magyar nemes	német nemes	polgár	összesen
1	1	4	15	5	30	55
2	3	0	12	11	25	51
3	0	3	11	10	30	54
4	1	0	10	7	37	55
5	4	5	12	12	25	58
6	1	8	28	8	12	57
7	4	11	20	4	9	48
8	4	3	19	5	24	55
9	2	8	8	11	15	44
10	3	0	17	6	26	52
11	3	3	17	–	22	54
12	2	3	11	9	23	48
13	1	2	17	3	31	53
14	2	1	16	6	25	50
15	0	3	13	6	28	50
16	1	4	14	8	23	50
össz.	30	58	240	120	385	833
%	3,60%	7%	28,80%	14,40%	46,20%	100%

TIBOR HAJDU
FROM A NOBLEMEN'S TO A GENTLEMEN'S OFFICER CORPS

After its defeat at Königgrätz in 1866 the Habsburg army was subjected to a series of radical reforms. One of the aims of these reforms was to create a modern military force but the other was an adjustment to the norms and spirit of post-revolutionary society which was based on a capitalist system and formal legal equality. This chapter is part of a larger study which examines this process mainly from a Hungarian view-point. The chapter deals specifically with social stratification, examining in numerical terms how the Officer Corps lost its aristocratic/noble character with a look at the changes which occurred in the percentage of noblemen (including those of aristocratic background) among the Officer Corps.

If we determine that until the mid-nineteenth century the Habsburg army's Officer Corps was comprised of noblemen, this does not mean that it had been indeed compulsory for an officer to be a nobleman. The majority of officers were in fact noblemen, but a significant number were commoners, and this was especially true among the younger officers. These latter were expected to earn the title of nobleman through the bearing of the sword: it was this to which they aspired. Meanwhile, they were expected to take on the forms of behaviour of the majority — in service and in their private lives. Few of the officers received their training at military college: most served for many years as non-commissioned officers (even young noblemen which would have been unimaginable later in the period of "legal equality") until their commissioning by the leader of the regiment. The leader of the regiment would often treat young noblemen advantageously when it came to commissioning.

The study shows that the proportion of commoners increased significantly between 1848 and 1866 — for the most part among the younger officers. One cause of this was the process whereby society was becoming increasingly bourgeois, but another reason was that many Hungarian, Polish and Italian noblemen left the army at the time of the 1848 revolution and in subsequent years. Furthermore, the introduction of compulsory training at Officer College was not according to the taste of every young nobleman.

In 1866, sixty percent of the generals were of aristocratic background and an overwhelming majority were noblemen. By 1889, this proportion had decreased to 42 percent and by 1897 to 23.8 percent. By 1913, just 16 percent of the generals were aristocrats. Most generals achieved noble status themselves which is of no special significance given that, in earlier centuries too, the title of nobleman had usually been earned through military achievement. Meanwhile, since the revolutionary period, the number of old Hungarian aristocrats among the corps of generals and colonels had been extremely low. And there was later no change in this irreversible process.

In 1871, in only about half of even the exclusive Hussar regiments were noblemen in a majority, and among the non-cavalry services change was even more rapid. Just a small proportion of the traditionally numerous and military-service-oriented Hungarian noblemen remained loyal to the army: those who did enter did so as Hussars. Marrying after a few years of service, these men would retire with the rank of lieutenant or perhaps with the rank of captain.

Between 1867 and 1896, twenty percent of lieutenants entering the army were of noble stock: among the Hungarian lieutenants this number was still about 40 percent. According to the first official statistics (made in 1897), the proportion of noblemen was 22 percent, yet, in the fifteen years preceding the Great War just 12–13 percent of lieutenants were noblemen. The article analyses in detail the nationality of the nobleman officers and the differences between the various services and points out that the traditional patterns existed

as late as in 1914. The decrease in the number of noblemen is rapid but not uniformly continuous. There are periods of stagnation and even periods when the process was reversed such as in the second half of the 1850s or in the 1880s and 1890s. The imperial body-guard continued to be comprised mainly of noblemen. However, this was a stately group and not an elite military unit as it was in the Prussian and the Russian armies.

After 1848 there was a rapid expansion of numbers serving in the military bureaucracy and in the medical, technical and administrative services. Right from the beginning there were few noblemen serving in these areas and the status of these men as officers was far from clear. For this reason, their relationship to the real Officer Corps was strained. While those aristocrats remaining in the army kept close relationships with their fellow officers regardless of their background (addressing them with the informal "Du" rather than the formal "Sie"), they were increasingly reluctant to extend such informality of address to the military bureaucrats and medics or to the reservist officer corps, which was also called into existence after Königgrätz.